

УДК 349.2

*Р. Т. Чернега**кандидат юридичних наук**Голова Державної служби України з питань праці***МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ**

Під методологією у науковій літературі розуміється сукупність послідовних дій практичного виконання певних дослідницьких процесів, їх процедур і операцій. Під час дослідження будь-яких питань, які мають цінність для вітчизняної науки, розробка методології є обов'язковою, адже саме методологія визначає процесуальні можливості різноманітних методів дослідження для досягнення поставленої дослідницької мети. Тому, під час дослідження основ охорони праці варто не лише скласти перелік методів, а й звести їх в єдину систему, визначити послідовність їх застосування. Методологія кожного окремого дослідження завжди конкретна та унікальна, залежить від характеру об'єкта та предмета вивчення, мети наукового пошуку, загального рівня кваліфікації, науково-дослідницького досвіду, наукового потенціалу, креативності та інших властивостей дослідників. Це дозволяє зробити висновок про те, що будь-яка наукова сфера характеризується власною унікальною системою методів, які і варто встановити нам у даному дослідженні, і сфера основ охорони праці у даному контексті не є винятком.

В загальній теорії держави і права методологія дослідження визначається як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів і механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження [1, с. 26]. Тобто, методологією є певна сукупність методів, засобів і прийомів організації та проведення пізнавальної діяльності, які сприяють досягненню науковцем поставленої мети та завдань дослідження. Методи не впливають на творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і передбачення, проте дозволяють спрямувати хід думок дослідника у правильному напрямку. Тож, зробимо висновок, що методологією дослідження основ охорони праці є сукупність методів, засобів і прийомів організації та проведення пізнавальної діяльності основ охорони праці, за допомогою яких науковець отримує нові знання у даній сфері та досягає передбаченої мети свого дослідження.

Автор навчального посібника «Основи методології та організації наукових досліджень» А.Є. Конверський розглядає методологію дещо інакше, як тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «методологія»

із точки зору автора має два основних значення: це система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); це вчення про цю систему, загальна теорія метода [2, с. 25]. Аналізуючи енциклопедичні джерела, а саме Великий тлумачний словник сучасної української мови, можна дійти до висновку, що «система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо)» включає і метод, як основний структурний елемент методології. Разом із тим, варто враховувати, що методологію складають у тому числі й правила, принципи та операції. Так, словник визначає метод як: 1) як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; 2) як прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [3, с. 664]. Тобто, основним елементом методології є метод, оскільки він розглядається не лише як сукупність правил, принципів і операцій, а й як об'єкт вивчення, а відповідно методологія є вченням про метод. Тож, аналіз методології основ охорони праці передбачає визначення методів, які використовують вітчизняні науковці при здійсненні своїх досліджень, тому звернемось до аналізу змісту дисертаційних робіт, які були відзначені нами раніше у даному дослідженні.

У праці І.І. Шамшиної «Правові проблеми регулювання відносин у сфері охорони праці в сучасних умовах» [4] методологічну базу склали діалектичний метод наукового пізнання, основні положення теорії держави і права, соціологічний і психологічний підходи до проблематики. Аналіз матеріалів, нормативних актів, спеціальної літератури здійснено за допомогою загальнонаукових методів – історико-аналітичного, системного, конкретно-соціологічного, функціонального, а також спеціальних юридичних методів – порівняльно-правового, формально-логічного та інших методів наукового пізнання. У процесі дослідження правової природи понятійних категорій і зовнішньої обробки правового матеріалу використовувалися такі прийоми як опис, аналіз, пояснення, тлумачення, класифікація [4, с. 8-9]. Звернемо увагу на те, що дослідниця розглядає поняття методології дещо ширше, адже відносить до методологічної бази своєї роботи окрім методів, наукові положення, підходи та прийоми. Щодо методів, дослідницею було використано діалек-

тичний, історико-аналітичний, системний, конкретно-соціологічний, функціональний, порівняльно-правовий та формально-логічний методи. Серед підходів виділено соціологічний та психологічний, а до прийомів віднесено опис, аналіз, пояснення, тлумачення, класифікація. Раніше нами було встановлено, що метод і є прийомом або сукупністю прийомів. Тобто, у даному контексті опис, аналіз, пояснення, тлумачення та класифікацію недоцільно розглядати у відриві від методів, який вони формують. В свою чергу, підходи являють собою прийоми, характерні для інших наук, відмінних від юридичної. Щодо цього, ми раніше у даній роботі відзначали, що охорона праці є сферою, яка може бути об'єктом дослідження багатьох наук і галузей права, тож використання дослідниками підходів, характерних для інших наук, окрім правової, є цілком адекватним підходом зі сторони дослідника.

О.В. Бакланом у дисертаційному дослідженні на тему «Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України)» було використано формально-логічний метод, передусім такі прийоми цього методу, як описання та аналіз [5, с. 10]. Автор обмежився використанням лише одного методу, що також є цілком допустимим в рамках того дослідження, яке він здійснив. Ширша система методів дозволила б йому розглянути виділене питання більш різносторонньо, проте досягнення науковцем поставлених цілей дослідження свідчить про те, що для аналізу контрольно-наглядової діяльності та адміністративного примусу в сфері охорони праці достатньо формально-логічного методу.

О.О. Бахуринська в дослідженні на тему «Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України)» [6] для досягнення поставлених мети та завдань використала наступні методи: діалектичний – при визначенні правових механізмів охорони безпеки праці як об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочинного посягання; історико-правовий – при вивченні поглядів щодо об'єкта дослідження, а також при здійсненні порівняльного аналізу окремих положень КК 1960 та 2001 рр.; формально-догматичний – при встановленні змісту юридичних термінів та формулювань, вжитих у КК України та деяких зарубіжних країн; системно-структурний та функціональний – при здійсненні аналізу юридичних складів злочину, передбаченого ст. 271 КК, визначенні місця цієї статті в системі норм КК; порівняльно-правовий – при дослідженні основних підходів до нормативної регламентації кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці у кримінальному законо-

давстві зарубіжних країн; статистичний – при проведенні узагальнення матеріалів практики застосування судами м. Києва та Київської області норм про кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та інших порушень вимог безпеки виробництва, а також при здійсненні аналізу статистичних даних про структуру та динаміку виробничого травматизму в Україні [6, с. 4-5]. Звернемо увагу на те, що перелік методів, використаних О.О. Бахуринською, є фактично ідентичним до методів, виділених у попередньо проаналізованих працях. Це можна пояснити наступним чином: по-перше, як нами встановлено, напрями, за якими здійснюються дослідження у сфері основ охорони праці, є доволі ідентичними, і вони передусім стосуються правового регулювання охорони праці; по-друге, дослідниця використовує у цілому широке коло методів, тобто розглядає об'єкт свого дослідження доволі різносторонньо. Звернемо увагу на те, що дослідник використав статистичний метод. У сфері охорони праці статистика відіграє важливу роль, адже демонструє показники травматизму на робочих місцях, який в свою чергу є свідченням наявності проблем у сфері охорони праці.

П.О. Ізуїта у дисертаційному дослідженні на тему «Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки» [7] використав як загальнонаукові методи пізнання об'єктивної дійсності, що базуються на діалектичному підході до об'єкта, який досліджується, так і окремі методи наукового пізнання. Так, методологічну основу дисертаційного дослідження становлять такі методи наукового пізнання, як формально-логічний, системно-структурний, логіко-семантичний, порівняльно-правовий та історико-правовий. Засоби формальної логіки надали можливість проаналізувати охорону праці як цілісне явище. Системно-структурний метод було застосовано для визначення місця і ролі інституту охорони праці в системі трудового права України. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат. Порівняльно-правовий метод використано для порівняння національного законодавства в сфері охорони праці та законодавства Європейського Союзу. За допомогою історико-правового методу досліджувалося правове регулювання охорони праці на різних історичних етапах розвитку нашої держави [7, с. 5]. Знову ж таки, звернемо увагу на те, що перелік методів є ідентичним до того, яким користуються інші дослідники у цій сфері. По суті, П.О. Ізуїта не використовує жоден метод, який не використовують його колеги. І формально-логічний, і системно-структурний, і логіко-семантичний, і порівняльно-правовий, і історико-правовий використовувались й іншими науковцями у досліджуваній сфері.

Привертає увагу метод документального аналізу, проте на нашу думку в досліджуваній сфері він є близьким за сутністю до статистичного. В сфері охорони праці при вивченні та узагальненні результатів діяльності органів публічної адміністрації найголовнішим є показники виробничого травматизму, які дозволяються визначити ступінь проблематичності сфери охорони праці. Також метод документального аналізу може застосовуватись при вивченні локального нормативно-правового регулювання, втім у такому разі він дублюватиме роль діалектичного методу. Тому, на нашу думку, враховуючи специфіку сфери охорони праці, використання методу документального аналізу не є першочерговим. Також звернемо увагу на те, що автор розглядає соціологію саме як метод, а не як підхід. Втім аналіз наукової літератури свідчить про те, що вітчизняні науковці переважно не розглядають дане явище як метод. Ми зі своєї сторони зійдемося на тому, що застосування знань інших галузей науки, відмінних від правової, є саме підходом, тобто одним із способів здійснення того чи іншого методу.

Таким чином, наше дослідження засвідчило, що методологію дослідження основ охорони праці формують наступні елементи:

1. Методи: 1) діалектичний метод; 2) історико-аналітичний (історико-правовий) метод; 3) системний (системно-структурний, структурно-функціональний) метод; 4) порівняльно-правовий метод; 5) формально-логічний (формально-догматичний, логіко-семантичний) метод; 6) статистичний метод.

2. Підходи:

1) соціологічний підхід; 2) психологічний підхід; 3) інші підходи.

3. Прийоми: 1) прийом опису; 2) прийом аналізу; 3) прийом пояснення; 4) прийом тлумачення; 5) прийом класифікації; 6) інші прийоми.

Щодо методів, діалектичний метод є провідним методом наукового пізнання, який не залежить від тимчасових історичних, економічних, політичних та інших умов. Він застосовується фактично усім дослідниками сфери основ охорони праці. У науковій літературі відзначається, що на сьогодні у сучасного дослідника є фактично два діалектичних методи: метод об'єктивності та метод пізнаваності й причинності (іншими словами, взаємозв'язку і взаємозалежності явищ у об'єктивному світі, та їх пояснення лише внутрішніми причинами) [8, с. 29]. Тобто, діалектичний метод полягає у визначенні сутності різноманітних правових явищ, їх змісту, причин їх виникнення. У проаналізованих нами роботах діалектичний метод застосовувався для визначення правових механізмів та для з'ясування сутності досліджуваних явищ в єдності їх змісту та форми, визначення їх сутності та змісту.

Порівняльно-правовий метод, згідно із визначенням І.В. Гаращук, є зіставленням юридичних понять, явищ, процесів одного порядку і з'ясування подібності та відмінності між ними. Даний метод застосовується вибірково за обов'язкової умови порівнюваності об'єктів, а в основу такого зіставлення покладені процеси формування і розвитку правових систем новітніх держав, розширення і поглиблення зв'язків між державами і їх групами, інтеграція останніх [9, с. 57]. Переносячи таку дефініцію у сферу охорони праці, під порівняльно-правовим методом варто розуміти порівняння окремих елементів охорони праці між собою; порівняння охорони праці із іншими підгалузями трудового права; порівняння правових норм, які врегульовують охорону праці тощо. Тобто, будь-яке порівняння правових явищ, їх зіставлення чи протиставлення, здійснюється за допомогою порівняльно-правового методу. Так само, може порівнюватись законодавство про охорону праці різних держав, нормативно-правові акти чинні сьогодні, та нормативно-правові акти, які були чинні раніше тощо. В дослідженнях, раніше проаналізованих нами у даній роботі, порівняльно-правовий метод використовувався саме для порівняння вітчизняного законодавства про охорону праці із законодавствами інших держав, передусім Європейського Союзу.

Формально-логічний (формально-догматичний, логіко-семантичний) метод розглядається Р.І. Радейко як виявлення та уточнення змісту права через вираження і фіксацію його форми на основі загальносоціальної методології, що включає в себе діалектично-матеріалістичний підхід як невід'ємну сферу пізнання, оскільки метод формалізації є складовою частиною будь-якого процесу розкриття законів об'єктивного світу [10, с. 91]. Тобто, даний метод дозволяє виявити логічні структури приписів нормативно-правових актів, а також пояснити їх, або ж сформулювати певні дефініції чи сутність понять. Тобто, використання формально-логічного, формально-догматичного чи логіко-семантичного методу у сфері охорони праці дозволяє встановити зміст термінів, встановлених у нормах законодавства про працю, а також сформулювати авторські визначення тих чи інших понять. У проаналізованих раніше в даному підрозділі роботах формально-логічний, формально-догматичний чи логіко-семантичний методи використовувались при встановленні змісту юридичних термінів та формулювань, вжитих у законодавстві України та деяких зарубіжних країн, зокрема таких як охорона праці, правове регулювання, публічна адміністрація, поглиблення понятійного апарату тощо.

Статистичний метод, як слідє із його назви, застосовується у разі виникнення необхідності наведення певних статистичних даних. Напри-

клад, О.О. Бахуринська застосовувала статистичний метод при проведенні узагальнення матеріалів практики застосування судами м. Києва та Київської області норм про кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та інших порушень вимог безпеки виробництва, а також при здійсненні аналізу статистичних даних про структуру та динаміку виробничого травматизму в Україні [6, с. 5]. Саме останній приклад є найбільш поширеним у роботах в сфері основ охорони праці. Наведення статистичних даних про структуру та динаміку виробничого травматизму в Україні є показником того, чи існують проблеми у даній сфері та яка динаміка існує щодо їх вирішення.

Іншим елементом методології є підходи. Нами у процесі аналізу визначено, що вітчизняними дослідниками сфери основ охорони праці застосовувались соціологічний та психологічний підхід. Проте, слідуючи специфіці даної сфери, зробимо висновок про те, що у відповідних дослідженнях можуть використовуватись підходи, характерні і для інших галузей науки. Наприклад, у даній роботі нами встановлено, що величезна кількість робіт в сфері охорони праці здійснено у галузі технічних наук. В такому разі, застосування технічних підходів у сфері юридичної науки теж є можливим. В таких умовах виключати можливість застосування інших підходів у сфері охорони праці недоречно. Тому, зробимо висновок про те, що перелік підходів, як елементу методології дослідження основ охорони праці, є невичерпним.

Щодо прийомів, у загальнотеоретичному розумінні ними є способи виконання або здійснення чого-небудь [3, с. 1117]. В даній роботі нами визначено, що вітчизняні дослідники використовують прийоми опису, аналізу, пояснення, тлумачення, класифікації. Кожен окремий метод це набір необхідних для його реалізації прийомів. Наприклад, застосування порівняльно-правового методу може потребувати прийом опису, для того, щоб роз'яснити сутність порівнюваних правових явищ; прийом аналізу – для того, щоб порівняти їх спільні та відмінні риси; прийом пояснення – для того, щоб пояснити ці відмінності, виділити переваги та недоліки кожного із порівнюваних явищ. Іншими словами, кожен метод – це унікальна комбінація прийомів. Тому, зробимо висновок, що обмеження прийомів методології дослідження основ охорони праці вичерпним переліком є недоречним.

Таким чином, дослідження історіографії та методології дослідження основ охорони праці дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, аналіз історіографії свідчить про те, що на сьогодні у досліджуваній сфері було здійснено не так багато дисертаційних досліджень. Не зважаючи на стрімкий розвиток сфери охорони праці після про-

голошення Україною незалежності, довгий час дослідження здійснювались переважно у формі науково-практичних коментарів до законодавства та навчальних посібників. Останніх два десятиліття намітилась тенденція до здійснення наукових розробок проблематики нормативно-правового регулювання охорони праці та відповідальності суб'єктів трудових правовідносин за порушення вимог охорони праці. Але кількість таких робіт є занадто незначною.

По-друге, аналіз питання методології дослідження основ охорони праці продемонстрував однакове застосування методів наукового пізнання дослідниками основ охорони праці. Проаналізований перелік методів є стабільним для праць усіх науковців, виділених нами для аналізу. Результати дослідження свідчать про те, що найбільш часто вченими застосовується діалектичний, історико-аналітичний, системний, порівняльно-правовий, формально-логічний та статистичний методи.

Література

1. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Основи методології та організації наукових досліджень : Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : словник Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпін'є: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
4. Шамшина И. И. Правовые проблемы регулирования отношений в сфере охраны труда в современных условиях : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05; Восточноукраинский национальный ун-т им. В.И.Далы. Луганск, 2002. 188 л.
5. Баклан О. В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 239 арк.
6. Бахуринська О. О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 235 арк.
7. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2008. 177 арк.
8. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–34.
9. Гаращук І. В. Порівняльно-правовий метод у дослідженні місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 54–66.
10. Радейко Р. І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 86–93.

Анотація

Чернега Р. Т. Методологічні основи дослідження охорони праці. – Стаття.

У статті розкрито історіографію та методологію дослідження основ охорони праці. Виокремлено наукові позиції вітчизняних вчених на предмет методології дослідження. Встановлено, що методологію дослідження основ охорони праці формують методи та підходи. Зроблено висновок про те, що найбільш часто вченими застосовується діалектичний, історико-аналітичний, системний, порівняльно-правовий, формально-логічний та статистичний методи.

Ключові слова: методологія, дослідження, охорона праці, методи, підходи.

Аннотация

Чернега Р. Т. Методологические основы исследования охраны труда. – Статья.

В статье раскрыто историографию и методологию исследования основ охраны труда. Выделены научные позиции отечественных ученых на предмет методологии исследования. Установлено, что методологию

исследования основ охраны труда формируют методы и подходы. Сделан вывод о том, что наиболее часто учеными применяется диалектический, историко-аналитический, системный, сравнительно-правовой, формально-логический и статистический методы.

Ключевые слова: методология, исследования, охрана труда, методы, подходы.

Summary

Cherneha R. T. Methodological bases of labor protection research. – Article.

The article describes the historiography and methodology of researching the basics of occupational safety. The scientific positions of domestic scientists on the subject of research methodology are highlighted. It is established that the methodology of researching the basics of occupational safety is shaped by methods and approaches. It is concluded that the most commonly used scientists use dialectical, historical-analytical, systemic, comparative-legal, formal-logical and statistical methods.

Key words: methodology, research, labor protection, methods, approaches.